

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.152

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/29>

ОБМЕЖЕННЯ САМОРЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

RESTRICTION OF SELF-REGULATION OF PROPERTY CIVIL RELATIONS IN THE LIGHT OF MODERN TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF ANTI-CORRUPTION LEGISLATION OF UKRAINE

**Васильєв В.В., к.ю.н., доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу**

*Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
докторант кафедри цивільного права № 2
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена розгляду основних проблем обмеження саморегулювання майнових цивільних відносин у світлі сучасних тенденцій розвитку антикорупційного законодавства України.

Автором визначається сфера перетину механізмів саморегулювання майнових цивільних відносин і механізмів їх централізованого регулювання положеннями антикорупційного законодавства й окреслюються передумови запровадження обмежень саморегулювання майнових цивільних відносин положеннями антикорупційного законодавства.

Окрема увага присвячена розгляду проявів обмежувального впливу положень антикорупційного законодавства України на можливості суб'єктів цивільного права із саморегулювання майнових цивільних відносин. Встановлюється, що активний розвиток антикорупційного законодавства сприяє обмеженню цивільно-правової свободи фізичних і юридичних осіб, які поєднують у собі статуси суб'єкта цивільного права, а також суб'єкта публічної адміністрації або осіб, які вступають у цивільні відносини з такими суб'єктами.

Основними мотивами таких обмежень виступають публічні інтереси і намагання законодавця повністю виключити або мінімізувати можливість відповідних осіб використовувати свій статус суб'єкта цивільного права для приховування вчинюваних корупційних правопорушень. І хоча відповідні обмеження саморегулювання цивільних відносин встановлюються для певних категорій суб'єктів цивільного права, тим не менше, характер цих обмежень дозволяє диференціювати різні рівні їх встановлення, а фактично види обмежень за масштабом їх поширення. За таких умов крім нормативних обмежень саморегулювання цивільних відносин, встановлюваних законом для абсолютно усіх суб'єктів цивільного права, необхідно виокремлювати нормативні обмеження, які стосуються лише певних категорій таких суб'єктів і у певній мірі характеризують специфіку їх правового статусу, тобто «супроводжують» їх протягом усього часу за яким за ними зберігається відповідний правовий статус.

Ключові слова: саморегулювання, майнові цивільні відносини, обмеження саморегулювання, антикорупційне законодавство.

The article deals with the main problems of restriction of self-regulation of property civil relations in the light of modern tendencies of development of anti-corruption legislation of Ukraine.

The author determines the sphere of crossing of the mechanisms of self-regulation of property civil relations and the mechanisms of centralized regulation of such relations by the provisions of anti-corruption legislation; the prerequisites of implementation of restrictions of self-regulation of property civil relations by anti-corruption legislation are defined.

Considerable attention is devoted in the article to the forms of restrictive influence of anti-corruption legislative provisions of Ukraine over the possibilities of subjects of civil law in self-regulation of property civil relations. It is defined that active development of anti-corruption legislation deals with restriction of civil juridical freedom of physical persons and legal entities that consolidate both statuses – the status of subject of civil law as well as status of the public administration subject and also with persons who enter into civil relations with appropriate subjects.

The main motives of such restrictions are public interests and the attempts of the legislator to eliminate completely or minimize the possibility of appropriate persons to use their civil juridical status in order to cover up corruption activity. As a rule legislator provides appropriate restrictions of self-regulation of property civil relations for some categories of civil law subjects, but at the same time the character of such restrictions allows to differentiate the levels of those ones according to scale of sphere they coat. In such a case besides the normative restrictions of self-regulation of civil relations provided by the law and that covers all the subjects of civil law the normative restrictions that deals only with some categories of appropriate subjects need to be single out. Such restrictions characterize the specificity of status of appropriate subjects and "follow" them during all the time such status is attributed to them.

Key words: self-regulation, property civil relations, restriction of self-regulation, anti-corruption legislation.

Постановка проблеми. У сучасному праві можна досить чітко відслідкувати тенденцію до зближення правових галузей, що проявляється у декількох аспектах. Зокрема, в окремих питаннях між галузями права простежується чітка межа, а в інших навпаки – одні і ті самі суспільні відносини потрапляють під вплив одночасно декількох галузей права в результаті чого одні аспекти таких відносин стають предметом правового регулювання положень однієї галузі права, а інші – предметом правового регулювання положень іншої галузі. При цьому особливо

це стосується цивільних відносин, які є найбільш поширеним видом відносин, що складаються у суспільстві, що і обумовлює високу ймовірність перетину цивільно-правового регулювання таких відносин з нормами інших галузей права. В якості прикладу можна навести галузь медичного права, яка фактично являє собою комплексну цивільно- і адміністративно-правову галузь.

Наведена тенденція також отримала відображення на рівні окремих спеціальних законів, а також юридичної доктрини. Наприклад, Закон України «Про державну

реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» має комплексний характер, оскільки з одного боку регулює процедуру державної реєстрації, яка має яскраво виражену адміністративно-правову природу, а з іншого – визначає в статті 4 перелік суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації [1] й тим самим у певній мірі розширює статтю 395 Цивільного кодексу України в частині можливих видів речових прав, що можуть виникати у учасників цивільних правовідносин.

Також у сучасній цивілістичній доктрині можна досить часто зустріти міжгалузеві наукові розробки, що обумовлюються певним виходом дослідника-цивіліста за межі розгляду суто цивільно-правових аспектів предмету розгляду, що як зазначає Д. С. Спесівцев, не можна вважати негативним явищем у юридичній науці, оскільки такий підхід сприяє мінімізації виникнення «сірих зон» у науковій розробці комплексу відповідних проблем – тобто питань, які не будуть досліджені ані наукою цивільного права, ані іншими галузевими юридичними науками [2, с. 117]. Це вже не кажучи про те, що європейська приватноправова доктрина дуже часто виходить за межі суто цивілістичних аспектів предмету розгляду у міжгалузеву площину.

У світі викладеного вище особливо актуалізується проблема співвідношення цивільного права в частині саморегулювання цивільних відносин і антикорупційного законодавства. Активний розвиток останнього пов'язується зі створенням юридичних механізмів, які унеможливають або значно ускладнюють використання забезпеченої цивільним правом свободи фізичних і юридичних осіб у моделюванні відносин, які складаються між ними, для приховування корупційних правопорушень. У зв'язку з цим цілком закономірно, що одним з найбільш ефективних способів досягнення окресленої мети виступає обмеження положеннями антикорупційного законодавства цивільно-правової свободи суб'єктів на яких воно поширюється. Таким чином, об'єктом антикорупційного законодавства починають виступати у тому числі окремі аспекти майнових цивільних відносин, що піднімає цілу низку проблем, у тому числі кореляції цивільного і антикорупційного законодавства України, а також можливих форм обмежувального впливу відповідних нормативних положень на саморегулювальні можливості суб'єктів цивільного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика саморегулювання майнових цивільних відносин ставала предметом розгляду таких вчених правників як І. В. Венедіктова, В. І. Борисова, Б. Віндшейд, О. М. Гончаренко, Г. Дербург, І. В. Жилинкова, О. С. Іюффе, М. Ф. Казанцев, Л. А. Корунчак, А. В. Коструба, О. О. Кот, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, В. В. Надьон, О. О. Отрадна, О. В. Подвірна, Д. С. Спесівцев, І. В. Ткач, Р. О. Халфіна, Б. Б. Черепакін, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, О. А. Явор, В. Л. Яроцький та ін.

Мета статті полягає у визначенні основних проблем обмеження саморегулювання майнових цивільних відносин у світлі сучасних тенденцій розвитку антикорупційного законодавства України.

Основний матеріал дослідження

1. Сфера перетину механізмів саморегулювання майнових цивільних відносин і механізмів їх централізованого регулювання положеннями антикорупційного законодавства

Суспільні відносини при регулюванні яких найбільше перетинаються відповідні юридичні механізми можна охарактеризувати декількома ознаками, а саме: 1) одним з їх учасників виступає фізична або юридична особа, яка є суб'єктом публічної адміністрації у зв'язку з чим у ній поєднуються правові статуси суб'єкта цивільного права і суб'єкта владних повноважень; 2) відповідні відносини

мають майновий характер, а їх розвиток може бути використаний для приховування незаконного збагачення відповідної фізичної особи або представників чи окремих працівників юридичної особи з використанням службового становища.

Саме подвійний характер правового статусу суб'єкта, який вступає у майнові цивільні правовідносини, слугує тією «точкою» у якій перетинаються відповідні юридичні механізми упорядкування суспільних зв'язків. Адже, виконання публічно-правових функцій не виключає приватних потреб, зокрема відповідних фізичних осіб. У зв'язку з чим при виконанні цих функцій відповідні особи паралельно вступають у майнові цивільні правовідносини для задоволення приватних інтересів. Проблема полягає у тому, що можливість використання такими суб'єктами інструментів саморегулювання майнових цивільних відносин, наприклад, договорів, може бути застосована для отримання ними неправомірної вигоди за виконання або невиконання чи неналежне виконання своїх публічно-правових обов'язків. У такий спосіб цивільно-правові механізми можуть бути використані для приховування і водночас легалізації отримання відповідної неправомірної вигоди.

Крім того, у деяких випадках, наприклад, якщо йдеться про юридичних осіб, існує безпосередня необхідність їх вступу у майнові цивільні відносини і використання інструментів саморегулювання таких відносин, як необхідної умови виконання покладених на них публічно-правових функцій. Йдеться у першу чергу про закупівлю органами державної влади і місцевого самоврядування товарів, робіт і послуг у третіх осіб, що є необхідними для реалізації відповідних функцій.

2. Передумови запровадження обмежень саморегулювання майнових цивільних відносин положеннями антикорупційного законодавства

2.1. Різниця у типах правового регулювання, властивих цивільному праву, а також антикорупційному законодавству. Різні від початку підходи до упорядкування суспільних зв'язків визначають потенційну ймовірність запровадження обмежень саморегулювання майнових цивільних відносин саме положеннями антикорупційного законодавства у випадку, коли такі відносини охоплюються правовим впливом положеннями одночасно цивільного і антикорупційного законодавства.

Як відомо, в основі механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин лежить диспозитивний метод і водночас загальнодозвільний тип правового регулювання. Це означає, що суб'єкти цивільного права наділені значним обсягом цивільно-правової свободи у ході використання інструментів саморегулювання цивільних відносин, які складаються між ними, і водночас можуть застосовувати практично будь-які юридичні конструкції і окремі їх елементи при упорядкуванні відповідних відносин, якщо інше не заборонено законом [3, с. 15].

У той же час антикорупційне законодавство будується переважно на імперативному методі і спеціальнодозвільному типі правового регулювання суспільних відносин. На інструментальному рівні це отримує втілення у широкому використанні законодавцем при складанні нормативного матеріалу таких правових засобів як заборони і позитивні зобов'язування, які значно обмежують свободу вибору учасниками правовідносин, на яких поширюються положення антикорупційного законодавства, варіантів власної поведінки і водночас зобов'язують їх дотримуватись окремих моделей поведінки, встановлених відповідними нормативно-правовими положеннями.

За таких умов обмежувальний правовий режим має примат над преференційним.

2.2. Інтегративний характер антикорупційного законодавства. Положення антикорупційного законодавства, у контексті характеру відносин, що ними урегульовані, у цілому мають досить складний характер. Це

обумовлюється тим, що відповідні відносини можуть становити як предмет правового регулювання переважно антикорупційного законодавства, так і являти собою відносини, що вже врегульовані положеннями інших галузей права, у тому числі цивільного. Наприклад, стаття 45 Закону України «Про запобігання корупції» встановлює обов'язок окремих суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, щорічно до 01 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством [4, ст. 45]. Незважаючи на те, що відповідна інформація може мати приватний характер, оскільки може стосуватись приватної власності відповідної особи, набутої за кошти, отримання яких не пов'язане з виконанням службових обов'язків, наприклад, за кошти, отримані у порядку спадкування, а не за заробітну плату, тим не менше, відносини, які виникають з приводу заповнення чи не заповнення декларації, становлять переважно лише предмет правового регулювання антикорупційного законодавства.

Водночас абзацом четвертим частини першої статті 23 зазначеного Закону для окремих суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, встановлюється заборона щодо отримання від членів сім'ї подарунків, які є активами, включеними до одноразової (спеціальної) добровільної декларації відповідно до підрозділу 9-4 «Особливості застосування одноразового (спеціального) добровільного декларування активів фізичних осіб» розділу XX «Прикінцеві положення» Податкового кодексу України, протягом п'яти років з дати закінчення строку подання декларацій з одноразового (спеціального) добровільного декларування відповідно до Податкового кодексу України [4, ст. 23]. Такий крок, якщо не є безпосереднім регулюванням положеннями антикорупційного законодавства цивільних відносин, то, як мінімум, являє собою вплив на суб'єктів, на яких поширюється зазначений вище Закон і які водночас є суб'єктами цивільного права, з метою обмеження їх можливостей щодо саморегулювання відповідних приватних відносин, потенційними учасниками яких вони є.

У такий спосіб положення антикорупційного законодавства вже безпосередньо стимулюють обмеження саморегулювання майнових цивільних відносин конкретного виду конкретним способом. Однак це лише одна з можливих форм обмежувального впливу, здійснюваного такими положеннями.

3. Окремі прояви обмежувального впливу положень антикорупційного законодавства України на можливості суб'єктів цивільного права із саморегулювання майнових цивільних відносин

3.1. Стимулювання до самообмеження суб'єктивних цивільних прав інструментами цивільно-правового саморегулювання цивільних відносин. В якості прикладу такого законодавчого підходу виступає абзац перший частини першої статті 36 Закону України «Про запобігання корупції» якою на окремих суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, покладається обов'язок протягом 60 днів після призначення (обрання) на посаду передати в управління іншій особі належні їм підприємства та корпоративні права в порядку, встановленому законом [4, ст. 36].

Положення зазначеного Закону не встановлюють цивільно-правових наслідків невиконання цього обов'язку, однак встановлюють дисциплінарні наслідки у межах публічно-правового статусу відповідного суб'єкта.

У зв'язку з цим, у такий спосіб антикорупційне законодавство стимулює відповідну особу до використання інструментів саморегулювання цивільних відносин для самообмеження своїх корпоративних прав, хоча при

цьому не встановлює цивільно-правових наслідків невиконання такого обов'язку.

3.2. Обмеження у використанні окремих інструментів саморегулювання в окремих видах майнових цивільних відносин.

Прикладом такого впливу антикорупційного законодавства на особу, на яку воно поширюється, виступає частина перша статті 23 зазначеного вище Закону, якою встановлюється заборона отримання відповідними особами подарунків, по пов'язано з виконанням, покладених на них публічно-правових функцій [4, ст. 23]. І хоча положення Закону також не встановлюють цивільно-правових наслідків за недотримання цієї заборони, Законом запроваджено штраф за її порушення (підпункт «д» пункту 2 частини п'ятої розділу XIII «Прикінцеві положення») [4]. Тому, на відміну від наведеного вище підходу, який стимулює відповідних суб'єктів до самообмеження за допомогою інструментів саморегулювання своїх суб'єктивних цивільних прав, це положення навпаки встановлює обмеження у використанні певних способів набуття суб'єктивних цивільних прав, які реалізуються за допомогою окремих інструментів саморегулювання цивільних відносин, зокрема договору дарування.

3.3. Зобов'язування використання інструментів саморегулювання майнових цивільних відносин у певний спосіб. Як зазначалось раніше, Законом України «Про публічні закупівлі», який має значну антикорупційну спрямованість, визначається процедура публічних закупівель, дотримання якої є обов'язковим для визначених категорій осіб при закупівлі товарів, робіт і послуг. Процедура є чітко регламентованою і багато у чому публічною, і хоча результатом її правильної реалізації є укладення між учасниками відповідного процесу договору про закупівлю, який виступає засобом саморегулювання майнових відносин, що складаються між юридично рівними суб'єктами, вона відрізняється від традиційної процедури укладення договору через оферту і акцепт. Процедура публічної закупівлі допускає мінімальні можливості сторін щодо відступу від неї у той час як переддоговірний процес укладення договору через оферту і акцепт може бути повністю модифікований сторонами, розтягнутий у часі, а до способу обміну інформацією у його межах не висувуються чіткі вимоги в частині їх форми, змісту і оприлюднення.

При цьому стаття 43 зазначеного Закону визначає нікчемним правочин, укладений з порушеннями відповідної процедури [5, ст. 43].

У такий спосіб законодавець обмежує цивільно-правову свободу відповідних суб'єктів у використанні правових засобів саморегулювання переддоговірних цивільних відносин. Відповідні особи позбавлені можливості звернутись до альтернативних способів саморегулювання відповідних майнових відносин у зв'язку з чим у випадку необхідності придбати товари роботи та/або послуги, вони можуть скористатись лише визначеною законом процедурою, яка значно обмежує цивільно-правову свободу її учасників.

Недотримання відповідних вимог антикорупційного законодавства спричиняє цивільно-правові наслідки у вигляді нікчемності відповідного договору.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, слід констатувати, що активний розвиток антикорупційного законодавства сприяє обмеженню цивільно-правової свободи фізичних і юридичних осіб, які поєднують у собі статуси суб'єкта цивільного права, а також суб'єкта публічної адміністрації або осіб, які вступають у цивільні відносини з такими суб'єктами.

Основними мотивами таких обмежень виступають публічні інтереси і намагання законодавця повністю виключити або мінімізувати можливість відповідних осіб використовувати свій статус суб'єкта цивільного

права для приховування вчинюваних корупційних правопорушень.

Водночас такий підхід безпосередньо обмежувальним чином впливає як на обсяг свободи відповідних осіб у виборі моделей поведінки у ході саморегулювання цивільних відносин, так і на функціонування окремих саморегулювальних механізмів, наприклад, на порядок договірної регулювання відповідних відносин у тому числі в часині виконання і припинення цивільно-правового договору.

Відповідні обмеження можуть мати частковий характер прикладом чого є чітка регламентація процедури укладення і виконання договору про закупівлю яка може бути лише мінімально, проте все ж таки змінена учасниками відповідного процесу, або ж повний, тобто заборонний характер і проявляється у повній забороні використання окремих інструментів саморегулювання певного виду цивільних відносин прикладом чого виступає встановлена Законом України «Про запобігання корупції» заборона укладення певними особами, на яких поширюється дія зазначеного закону, договору дарування.

І хоча відповідні обмеження саморегулювання цивільних відносин встановлюються для певних категорій суб'єктів цивільного права, тим не менше, характер цих обмежень дозволяє диференціювати різні рівні їх встановлення, а фактично види обмежень за масштабом їх

поширення. За таких умов крім нормативних обмежень саморегулювання цивільних відносин, встановлюваних законом для абсолютно усіх суб'єктів цивільного права, необхідно виокремлювати нормативні обмеження, які стосуються лише певних категорій таких суб'єктів і у певній мірі характеризують специфіку їх правового статусу, тобто «супроводжують» їх протягом усього часу за яким за ними зберігається відповідний правовий статус.

Крім того, існує можливість подальшого поділу відповідних обмежень саморегулювання цивільних відносин, пов'язаних із правовим статусом відповідних осіб, на ті, що можуть бути подолані у цивільно-правовому сенсі, і ті, що подолані не можуть. Наприклад, встановлене абзацом четвертим частини першої статі 23 Закону України «Про запобігання корупції» обмеження для певних суб'єктів, на яких поширюються положення цього Закону, щодо укладення договору дарування в якості обдарованого, за загальним правилом, не спричиняє негативних цивільно-правових наслідків для відповіді суб'єктів у випадку його порушення. У той час як, наприклад, порядок проведення процедури проведення публічних закупівель не може бути проігнорований під загрозою визнання такої процедури і укладеного за результатами неналежним чином її проведення договору недійсним. У зв'язку з цим таке обмеження не долається цивільно-правовими засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV (в редакції Закону від 26.11.2015 р. № 834-VIII). *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 1. Ст. 9 (із змінами).
2. Слесівцев Д. С. Концептуальні проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах війни : монографія. Луцьк: Завжди Поруч, 2022. 248 с.
3. Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. / Сліпченко С. О., Синегубов О. В., Кройтор В. А. та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків: Право, 2017. 808 с.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056 (із змінами).
5. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89 (із змінами).